

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 326

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCEDE İLÂHÎ ADALET
Tanrısal Ahlâk Problemi Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme

Kılıç Aslan MAVİL

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cd. Uğurlu İş Merkezi No: 97/24
Tel: 0 312. 341 00 02 İskitler/ANKARA
(Sertifika no: 14721)

1. Baskı: Ekim 2019

ISBN: 978-605-7570-63-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCEDE İLÂHÎ ADALET

Tanrısal Ahlâk Problemi Üzerine

Mukayeseli Bir İnceleme

Kılıç Aslan MAVİL

Ankara 2019

Kılıç Aslan MAVİL

Konya/Çumra’da doğdu (1979). Lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde (2001), yüksek lisansını “Mâtürîdiyye Kelâm Ekolünde Varlık Anlayışı” adlı teziyle aynı üniversitede tamamladı (2004). Doktorasını ise “Klasik Dönem Mâtürîdiyye Kelâmında Te’vil Anlayışı” adlı çalışmasıyla Marmara Üniversitesi’nde tamamladı (2012). Akademik makalelerinin yanı sıra yayımlanmış *Mâtürîdî Kelâmında Tevil* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2017) adlı bir telif eseri ve *Eş’arî Kelâmı: el-Lüma‘ fi’-red ala ehli’z-zeyğ ve’l-bida’* (Hikmet Y. Mavil ile birlikte, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016) adlı bir çeviri kitabı bulunmaktadır. Araştırmalarını Mâtürîdîlik ve kelâm metodolojisi konuları etrafında sürdürmektedir. Halen Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
ÖN SÖZ	9

GİRİŞ	13
1. İlâhî Adalet Probleminin Dinî-Felsefî Kökenleri	13
2. Zenâdika Kavramı ve Erken Dönemdeki Yansımaları	26
3. Mecûsî Düalizmi ve Tanrısal Ahlâk Eleştirisi	34
4. Kötülük Probleminin Kelâma Etkisi	45

BİRİNCİ BÖLÜM

KELÂMÎ DÜŞÜNCEDE TANRI-AHLÂK İLİŞKİSİ

1. Ahlâkî Değerlerin Mahiyeti: Hüsün-Kubuh	57
1.1. Eş'arilikte Ahlâkî Değerlerin Öznelliği	70
1.2. Mu'tezile'de Ahlâkî Değerlerin Nesnelliği	79
1.3. Mâtürîdîlikte İlâhî Nesnelcilik	96
2. En Yüksek İyi (Hüsün) Olarak Hikmet	104

İKİNCİ BÖLÜM

İLÂHÎ FİİLLERİN AHLÂKÎ (HİKMET) BOYUTU

1. Tabîî (Metafizik) Kötülük ve Ahlâkî Faydacılığın Eleştirisi	117
2. Beşerî (Ahlâkî) Kötülük ve Fiilin Cihetleri	130
2.1. Halk ve Kesb	132
2.2. Kaza ve Kader	136
2.3. İrade ve Rıza	137
3. Tanrısal Ahlâk-Beşerî Ahlâk	146
4. Tanrısal Ahlâkın İki Yönü: Teorik ve Pratik Hikmet	154
4.1. Ahlâkî Fiilin Kategorileri	161
4.2. İlâhî Fiilin Kategorileri	171

SONUÇ	181
KAYNAKÇA	185
DİZİN	195

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
edt.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa numarası
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Basım tarihi yok
v.dğr.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
X/Y	: Cilt/Sayı

ÖN SÖZ

İnsan davranışlarının kendisiyle kıyaslanarak doğru-yanlış veya iyi-kötü şeklinde sınıflandırıldığı nesnel değerler alanını ifade eden ahlâk, bir bakıma yapıp etmelerimizin kendisine yöneldiği tümel ilkelerin neler olduğunu ya da neler olması gerektiğini açıklamayı hedefler. İnsan fiillerinin değeri, amacı ve sonucu gibi düşünceden ziyade eylemi konu edinmesi bakımından ulûhiyet ve onunla ilgili meseleleri araştıran kelâm ilminin doğrudan ilgilendiği hususlar arasında yer almaz. Bununla birlikte kelâmın, iki noktada ahlâkla ilgili meseleleri dikkate alması zorunluluk arz eder. Bunların ilki bizzat yüce Allah'ın yaratma fiilinin ahlâkî değerlerle olan ilişkisidir. Kelâmın görmezden gelemeyeceği ikinci nokta ise insan fiillerinin ilâhî fiillerle olan metafizik ilişkisi, bir başka deyişle bu iki eylem türü veya özne arasındaki kaçınılmaz çatışmadır.

Dikkat çektiğimiz bu iki husustan ilki felsefe tarihinde teodise adıyla anılan “tanrısal adalet” veya yaygın kullanımıyla “kötülük problemi”ni kelâmcıların gündemine taşımaktadır. İkincisi ise her şeyi bilen ve yaratan yüce varlığın irade ve kudretini sınırlamaksızın insanın irade özgürlüğünün nasıl açıklanabileceği sorununu teşkil eder. Bu yönüyle ilâhî adalet probleminin de bir parçası haline gelir. Mu‘tezile bilginleri kötülük problemini, adalet ilkesi çerçevesinde varlık ve yaratmadan bağımsız bir ahlâk alanı inşa ederek çözmeye çalışmıştır. Bu konuda muhafazakâr reddiyeci rolünü üstlenen Eş‘arî kelâmcıları ise tüm enerjilerini Mu‘tezile'nin sunduğu çözüm önerisindeki nesnel ahlâkî değer anlayışının, naslarda takdim edilen fâil-i muhtâr tanrı fikrini zedeleyeceği endişesini vurgulamaya yönlendirmiş görünür. Bu tez ve antitez dışında ahlâkî anlamda üçüncü bir yol arayışındaki İmam Mâtürîdî ve

takipçileri ise Allah'ın fiilinin neticesinde değil, zâtı gereği ahlâkî bir varlık olduğu görüşünü dile getirmektedir. Onların ile ri sürdüğü ilâhî ahlâk teorisi ahlâkın nesnel gerçekliğini ve rasyonel mahiyetini kabul etmesi bakımından Mu'tezilî anlayışa, tanrı-ahlâk ilişkisinin insan-ahlâk ilişkisi gibi hak ve sorumluluk (vücup) ekseninde gerçekleşmediği fikriyle de Eş'arî düşünceye yaklaşır. Ancak bu iki kelâm ekolüyle olan nispi benzerliği Mâtürîdîlerin ahlâk anlayışının eklektik bir nitelik taşıdığı anlamına gelmez. Aksine bu alternatif ahlâk öğretisi muhataplarının aşırılıklarından uzak itidalli bir yaklaşımın bir ürünüdür.

Elinizdeki çalışma Mâtürîdî düşüncenin tanrı ve ahlâk ilişkisi konusundaki görüşlerini aydınlatmayı hedeflemektedir. Çalışmanın ana eksenini ise Mu'tezile'nin kendisine dayanarak "tanrısal ahlâk" anlayışını, kelâmın ontolojik meselelerinden bağımsız bir yapı olarak kurgulamayı başardığı "adalet" prensibi teşkil etmektedir. Bu açıdan çalışmamız, Mu'tezile'nin adalet ilkesi karşısında Mâtürîdîliğin dayandığı ahlâkî ilke ve kavramların hangileri olduğu sorusu etrafında yoğunlaşmaktadır.

Giriş bölümünde teodise probleminin düşünce tarihindeki yeri incelenmektedir. Ana hatlarıyla eski Yunan düşüncesinden doğu dinlerine kadar tanrı kavramı ile kötülük düşüncesi arasındaki diyalektik ilişki ve mücadelenin güzergâhı takip edilerek bu çerçevede ortaya atılan uzlaştırmacı teoriler ele alınmaktadır. Ardından İslâmî dönemde İran düalizminden müslümanlara yönelen metafizik ve ahlâkî eleştiriler bizzat Mecûsî bir metinden hareketle aktarılarak bunların Mu'tezile ahlâk anlayışı üzerindeki muhtemel etkileri tartışmaya açılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde kelâmda ahlâk düşüncesinin kavramsal ve teorik zeminini oluşturan hüsün-kubuh tartışmaları üzerinden klasik dönemde şekillenen ahlâk anla-

yışları ve bunların içerisinde Mâtürîdîlerin nerede konumlandığı aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Yine bu bölümde Mâtürîdîlikte ilâhî ahlâkı ifade eden hikmet kavramının çerçevesi çizilmektedir. İkinci bölümde ise tanrısal ahlâkın yine tanrısal eylemlere ne şekilde yansıdığı ele alınmaktadır. Yine iyi fiilin alt kategorileri belirlenerek beşerî ve ilâhî fiilin bu kategorilerle ilişkisi ele alınmaktadır. Sonuç kısmında ise özgürlük-iyilik ikilemi ve Mâtürîdîlerin bu sorun karşısında ortaya attığı sıra dışı çözüm tartışılmaktadır.

Bu çalışmanın hazırlık aşamasında görüşlerine başvurduğum değerli dostum Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Demirci ve özellikle Mecûsî metinlerin anlaşılmasındaki katkıları sebebiyle Doç. Dr. Cahid Kara'ya teşekkür ediyorum. Yine görüş ve önerileriyle araştırmama büyük katkıda bulunan kıymetli eşim Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Y. Mavil'e ve gösterdikleri sabırdan dolayı ailemin diğer fertlerine de şükranlarımı sunuyorum.

Kılıç Aslan MAVİL
Gölköy/Bolu